

KÖZÉP-EURÓPA VESZTE: AZ I. VILÁGHÁBORÚ

„A függetlenség az egykori Habsburg-birodalmat alkotó népek és tartományok számára olyan kinszenvedéseket hozott, amelyeket a régi költők és hittudósok csak az elkárhozottak számára tudtak elképzelni.”

(Winston Churchill)

A *Magyar Szemle* júniusi számában Brenner János (*Alvajárók és áldozataik*) kitűnő összefoglalást adott az I. világháború kitöréséről és a háborús felelősség régi vitájához hozzászóló friss irodalomról. Noha bevallottan nem hivatásos, „céhbeli” történész a szerző, de példásan ismeri a tényeket, és józan következtetéseket von le azokból. Az érdemben osztozik elsődleges forrásával, Christopher Clark *The Sleepwalkers (Az alvajárók)* című nemrég megjelent könyvével. A 100. évforduló alkalmából közzétett rengeteg írás közül a világsajtóban napvilágot látott recenziók is kiemelik az ausztrál történész munkáját bátor, és az angol nyelvű szakirodalomban ritkaságszámba menő megállapításai okán. Clark jelentősége kettős: legtöbb kollégájával ellentétben a konfliktus nyugati szereplői mellett alaposan vizsgálja a háború közvetlen okát, a sarajevói merényletet, annak hátterét, Szerbia és Oroszország felelősségét; másrészt konklúziója a nyugati világban majdhogynem egyedülálló: nem tekinti Németországot (vagy az Osztrák–Magyar Monarchiát) a világháború kizárólagos vagy fő okozójának, szerinte a felelősség egyformán oszlik meg. (Megjegyzem, hogy az 1920-as években az Egyesült Államokban több szerző hasonló következtetésre jutott, sőt volt, aki az an-

tant felelősségét nagyobbnak ítélte.) Az Angliában élő ausztrál történész odáig is elmerészkedett, hogy ha nincs vagy sikertelen a szarajevói merénylet, úgy pár éven belül megváltozhattak volna a nagyhatalmi erőviszonyok (például Oroszország ismét az angolok első számú gyaratati konkurensévé válik), s nem biztos, hogy kitört volna a világtörténelem addigi legpusztítóbb háborúja.

Amikor elismeréssel és egyetértéssel fogadom Brenner esszéjét, nem értem, milyen források vagy információk alapján írja a cikkben, mintegy a mondanivaló összefoglalójaként: „Ma már felelősen állíthatjuk: világos, hogy az antant a szerb provokáció kiváltotta konfliktusban ki akarta ütni a Monarchiát a nagyhatalmak sorából, és ennek legcélszerűbb módja a Monarchia teljes felszámolása volt.”

Történelmi munkásságom középpontjában az I. világháború okainak és következményeinek a kutatása állt. Ez alapján nem tartom helyesnek, hogy a rég meghalt politikusoknak olyan szándékokat tulajdonítsunk, ami eszük ágában sem volt, a végeredmény ismerete alapján pedig ne gondoljuk, hogy az 1914-ben könnyelműen (vagy gondterhelten) a háborúba menetelő politikai vezetők szeme előtt nagyhatalmak teljes legyőzése és legalább egy-kettőnek a felosztása lebegett mint cél. Könyvek és tanulmányok százainak az ismeretében e tételnek csak az ellenkezőjét állíthatom, és az egykorú források alapján bizonyítani is tudom: amikor Anglia és Franciaország augusztus elején hadat üzent a Monarchiának, ezt csak diplomáciai szükségszerűségnek tekintették, nem volt előre kitervelt ördögi céljuk sem a Habsburg-birodalom, sem a történelmi Magyar Királyság megsemmisítése.

A múlt század elején valamennyi európai országnak voltak nyílt vagy titkos szándékai, ábrándjai, céljai, de 1914 júliusában ezekért nem kívántak vagy mertek háborút indítani. A Monarchia már vagy tíz éve mérle-

gelt egy preventív háborút a területi épségét fenyegető és belső békéjét propagandával, ügynökökkel, „pánszláv agitátorokkal” aláaknázó déli szomszédok ellen. Vilmos német császár több gyarmatot akart, és nagy hajóhadat épített, de nem akart háborút nagyanyja világbirodalmával. Németország gyarmati ambíciói és a flottaépítése mellett a gazdasági és tudományos sikerei ugyan egyes angolokban félelmet keltettek, de a brit közvélemény és a liberális kormány békét és nyugalmat akart, nekik fejfájást az ír függetlenségi törekvések és az erősödő munkásmozgalom okozott. A Habsburg Monarchiában még mindig a régi szövetségest látták, akitől Németország agresszívnek ítélt magatartásának lefékezését remélték. Franciaország, amely a Németország fölötti revánsra és Elzász-Lotharingia meg- (avagy vissza-)szerzésére 1871 óta vágyott, ellenségnek csak a németeket tekintette, és szívesen látta volna, ha a Monarchia elválik partnerétől, akár revánsot vesz Königrätz-Sadowáért. Oroszországban az erősödő nacionalizmus, annak pánszláv változata, nem utolsósorban pedig az 1905-ben Japántól elszenvedett vereség szégyene lemosásának a vágya vitte a balkáni befolyás erősítésének irányába a külpolitikát. Bosznia-Hercegovina 1908-as anektálása óta ismét riválisként tekintett nyugati szomszédjára, gyöngítése céljából nyújtott némi támogatást annak szláv, elsősorban pravoszláv alattvalóinak, de még a háború kitörése után sem gondolt egy másik birodalom és dinasztia teljes felszámolására, legfeljebb Galícia elvételére. Csak az 1914-es katonai sikerek után terveztek a vérmesebb orosz nacionalisták egy Cseh-Szlovák Királyságot egy orosz nagyherceg jogára alatt. Olaszország ötven éve vágyott a Monarchia azon területeire, ahol olaszok (is) éltek, Trieszt és a Trentino, esetleg Isztria bekebelezésére. Ami szomszédainkat illeti: Románia persze ábrándozott Erdély megszerzéséről, de ahogy Take Ionescu korábbi

miniszterelnök magyarországi román politikusoknak írt levelében kifejtette, ez csak egy szép álom volt. Szerbiában mind erősebb volt a törekvés elsősorban Bosznia és szerencsés esetben Dél-Magyarország bekebelezésére, de e két balkáni állam csak egy általános európai háború, és abban Ausztria-Magyarország veresége esetén remélhet-e vágyai teljesülését.

Miért lett világháború a minden európai kormány által elítélt sarajevói merényletből? Lenin nyomán az úgynevezett marxisták azt állították, hogy az imperialista nagyhatalmak vetélkedése, a világ újrafelosztásának a célja törvényszerűen vezetett a háborúhoz. A történelmi determinizmust ma kevesen vallják. A cáfolat egyik friss és tömör megfogalmazását a *Die Tagespost* német katolikus napilapban olvashatjuk. „Az első világháború nem a sors elháríthatatlan akaratából keletkezett: tettek és mulasztások, tévutak és tévtanok, rosszul felbecsült lehetőségek és rossz döntések következményeképpen robbant ki. Nem alaptalan feltenni azt a kérdést, vajon Európa egy évszázada egy kikerülhetetlen háborúba sodródott-e bele, hiszen egy ilyen háborúhoz nem volt meg sem a terv, sem az akarat, sem a konkrét döntés. Senki sem sejtette, nem sejtette, hogy egy helyinek vélt konfliktus világháborúvá szélesedik – ami a régi Európát eltörli a Föld színéről. Vajon a szereplők tényleg egy láthatatlan bábjátékos marionettfigurái voltak? Nem, döntéshozók voltak, jó és rossz tulajdonságokkal, vétkes és megbocsátható rövidlátással megverve. Ha nem akartak is világháborút, mégsem voltak elég erősek ahhoz, hogy a békéért küzdjenek. Túlságosan is sokan keresték a személyes vagy politikai jellegű problémák megoldását egy helyi háború megvívásában. [...] Bécsben és Belgrádban egy harmadik Balkán-háborúval számoltak, még ha ellentétes célokból kifolyólag, de semmiképpen sem európai háborúval.” Pontosítsunk:

világháborút talán senki sem akart, de egy kiszélesedő, nagy háború ott volt a politikai számításokban.

A háború kirobbanása nem következett a szövetségi rendszerek létéből. Az 1893-ban létrejött francia–orosz szövetség sosem érezte magát elég erősnek az 1879 óta létező kettős szövetség megtámadásához. Az angoloknak a franciákkal 1904-ben, az oroszokkal pedig 1907-ben megvalósult, a korábbi súlyos gyarmati ellentétek rendezését jelentő „entente cordiale” nem volt katonai szövetség, és tartósságára sem volt garancia. Az Olaszországgal kiegészült hármas szövetség értéktelensége pedig az olasz irredenta hangulat alapján nem lehetett meglepetés. Az 1914-ben fennálló hatalmi ellentétek már régi keletűek voltak, és az Európa keleti felében erősödő nemzeti ambíciók csak nagyhatalmi támogatás esetén veszélyeztethették a nemzetközi rendszert, a békét. A balkáni háborúk nyomán persze a korábbi álmok fölerősödtek. A kockát végül Németország vetette el, mert a két szövetségi rendszer tartós fönnállásából kiindulva, és (reálisan) az erőviszonyoknak az antant javára történő változásával számolva (három éven belül francia pénzen elkészülnek azok az orosz vasútvonalak, amelyek segítségével jelentősen fölgyorsul a hatalmas létszámú orosz haderő mozgósítása) kész volt egy preventív háborúra, ehhez pedig a sarajevói merényletnél jobb alkalomra nem számíthatott. Ausztria–Magyarország döntően a délszláv irredentizmus megfékezése reményében masírozott bele a háborúba, másrészt attól való félelmében, hogy amennyiben most nemet mond a németeknek, elveszítheti nagy szövetségesét, és védtelenül áll Oroszországgal szemben.

Merre tartott a soknemzetiségű Monarchia?

A 20. század kezdetén Magyarország területe a mainak négyszerese, népessége kétszerese, gazdasági és politikai súlya – egy nagyhatalom meghatározó tényezőjeként – a mainak sokszorosa volt. Kis szomszédainknak az ellenünk irányuló területszerző ambícióik megvalósulására egyetlen esélyük egy nagy európai háború volt, amelyet ők a győztes oldalon fejeznek be. A magyar politikai élet, s még inkább a sajtó akkori – igen hazafias, „kuruc” szellemben szónokoló és író – hangadói azonban vakok és süketek voltak, hangulatkeltéssel és parlamenti obstrukcióval az utolsó pillanatig, 1913-ig megakadályozták mind a közös haderőt, mind a magyar honvédség erősítését. Nem békevágyból, hanem a közös haderő magyarországi részénél a német vezényleti nyelv (95 vezényszó!) magyarra változtatásért. E mögött az újoncok magyarosításának hiú reménye állt. (Az ezrednyelvet a legénység többségének a nyelve határozta meg, azt a „nemzeti” követelések nem érintették.) Az 1848-at és a függetlenséget zászlójára író ellenzék ellenezte a hazai nemzetiségekkel szembeni nagyvonalúbb politikát, de a szomszédos népekkel történő megegyezés és együttműködés kossuthi politikáját is. Tisza István, aki 1903 óta a 67-es irányzat széles látókörű vezére volt, viszont teljesítette a horvátok ésszerű igényeit, és kereste a megegyezést a román kisebbséggel, de Casandraként hiába figyelmeztetett a háború veszélyére. Tisza a magyar nemzet jövőjét összekapcsolta a Monarchia fönntmaradásával és a nagyhatalmi státushoz elengedhetetlen katonai erő biztosításával. Már 1904. július 8-án figyelmeztette képviselőtársait: „Az a szomorú igazság, hogy a mohácsi vész óta Magyarország ereje [...] nem elég erős arra, hogy tartós szövetségtárs nélkül megélhesünk, érdekeinket kellő módon megvédhessük.” Ugyanebben a felszólalásban mutatott rá arra, hogy a kiegyezést

elvető Kossuth és hívei is „kénytelenek voltak a dunai konföderáció eszméjében keresni megoldási módot arra, hogy a magyar állam itt ne olyan egzisztenciát folytasson, aminőt Erdély folytatott valaha, hogy a felette gyámkodni akaró nagyhatalmak kezében egyszerű játéklabda legyen.” Mint igazi konzervatív liberális, a szíve mélyén angolbarát (Oxfordban tanult) Tisza a Monarchia másik felében látta a tartós szövetségest, a Németországgal kötött szövetségnek pedig csak azért volt híve, mert a kívánatos alternatíva, az idősebb Andrassy Gyula által 1878-ban szorgalmazott „liberális szövetség” Angliával és Franciaországgal – az utóbbiak elutasítása miatt – nem valósult meg.

Mielőtt még megkísérelnénk választ adni a régóta vitatott kérdésre, hogy Tisza ellenezte vagy támogatta-e a háborút, szemügyre kell venni a régi (hazai és külföldi) vádat, hogy nemzeti kisebbségeink elnyomása volt-e a háború és Trianon egyik fő oka. Vagy tágabban fogalmazva: a nacionalizmus korában a nemzeti érzés, a nemzeti mozgalmak elkerülhetetlenül, háború nélkül is felbomlasztották volna-e a Monarchiát és a történelmi Magyarországot.

A soknemzetiségű birodalmak (leginkább az oszmán-török és a cári orosz) hosszú időn át valóban elnyomták a bekebelezett népeket, országokat, időnként brutálisan verték le a lázadásokat, szabadságharcokat, de a 19. század végére mindenütt türelmesebb, engedékenyebb lett a vezető erők (a többséget alkotó népek, az uralkodó rétegek) politikája. Oroszország a felkelések után a lengyelek számára ugyan nem adott autonómiát (ahogy a poroszok is folytatták asszimiláló törekvéseiket), de a finneknek igen, és a Lenin által éppen felvilágosodott reformjai miatt gyűlölt Sztolipin már a lengyeleket is ki akarta engesztelni. A külső hatalmak nyomásának hatására a Török Birodalom egyre több türelmet tanúsított a balkáni keresztényekkel szemben (igaz, az örményekkel

szemben nem, akik épp ezért az autokrata Oroszországba helyezték reményeiket), de ez sem mentette meg az egymást követő területi veszteségektől. Az Osztrák–Magyar Monarchia nyugati felében a tartományi rendszer és az 1905-ben bevezetett általános választójog *de facto* föderalizálta a Lajtántúlt, a főként a szociáldemokraták által kidolgozott kulturális autonómiakonceptió pedig alkalmas (lett volna) az indokolt és jogos nemzeti igények teljesítésére. Ismerjük el, hogy 1914-ben „a Reichsratban képviselt királyságok és tartományok” alkotmányos rendszere az ott (sok esetben keverten) élő népek számára kielégítő és méltányos módon tette lehetővé a békés együttélést. Még a leginkább elmaradott galíciai területek is biztató fejlődést mutattak, és az ukrán nemzeti érzés és kultúra ott fejlődött ki.

Magyarországon az országot létrehozó és nevét adó magyar elem végzetesen megrokkant a több századon át tartó török- (és időnként Habsburg)-ellenes védekező háborúkban, de a kiegyezés után rohamos erősödésnek indult. Ehhez a bevándorolt zsidóság nemcsak számával járult hozzá, de gazdasági érzékével, vállalkozó szellemével, sokoldalú tehetségével, ma divatos kifejezéssel „szürkeállományával” is. Deák és Eötvös tanácsait negligálva az 1868-as nemzetiségi törvényben adtunk ugyan nyelvi jogokat, de elzárkóztunk nem magyar nemzetiségeink etnikai alapú területi autonómiaköveteléseinek a teljesítésétől. (A sok helyen kevert lakosság miatt erre csak megyei és városi szinten lett volna lehetőség.) A „könyörtelen, erőszakos magyarosítás” viszont hazugság, mese. A spontán asszimiláció gyors volt a városokban és az iparvidékeken (ahogy ez Trianon és főként 1945 után a szomszédságunkban megfordult), de a paraszti tömegeket meg sem érintette. A magyar vezetőréteg elvei (egységes magyar politikai nemzet) és céljai („harmincmillió magyar”) 1914 előtt nagyjából azonosak voltak

mai szomszédaink elveivel („nemzeti állam”) és céljaival (a kisebbségek fokozatos asszimilációja). A nem elhanyagolható különbség az volt, hogy a magyar liberalizmus teret engedett a nemzetiségek gazdasági és társadalmi erősödésének, és ez fékezte az asszimilációt, sőt sok területen meg is fordította azt. De csak addig védjük a régi magyar nemzetiségi politikát, ameddig indokolt az eltűző bírálatokkal szemben, és ismerjük el, hogy pont azt nem adtuk meg, amit ma az elszakított magyarok követelnek. (Erről közel húsz éve írtam egy kis esszét: „Elfelejtett javaslatok a nemzetiségi egyenjogúság érdekében.” Persze más volt a korszak; 1914 előtt más volt a mentalitás, mint a totális diktatúrák idején és utánuk.)

Háború nélkül Magyarország (a választójog elkerülhetetlen kiterjesztése következtében is) valamiféle belső föderalizáció felé haladt volna, román, szlovák és szerb községi, sok helyen megyei önkormányzattal, szélesen érvényesülő nyelvi és kulturális jogokkal. Tisza István horvát és román politikája ebbe az irányba mutatott, azonban a nemzetiségi politikusok inkább a trónörökös, Ferenc Ferdinánd jóindulatában bíztak. (Mivel a függetlenségi ellenzék élesen ellenezte Tisza gesztusait, megegyezési törekvéseit, érdekes elméleti spekuláció, hogy lehetséges volt-e a közeledés az 1848-ra és a haladás doktrínájára esküdő polgári radikálisok és Tisza és Munkapártja között.) Tény, hogy az egész Monarchiában az egymás mellett, igen sok területen egymással összekeveredve, egymást átfedve élő népek békés és konstruktív együttélése, növekvő jóléte biztatóan alakult. Ezt állította meg és fordította visszajára a világháború. A reményt keltő folyamatokkal ellentétes volt a türelmetlen, radikális nacionalizmus, ami a tömegek szintjére vitte le a gyűlölködést, és a saját szabadság kivívása után más népek elnyomására és asszimilálására törekedett. (Tisza „ideológusa”, a kolozsvári Réz Mihály professzor Jászi

Oszkár jó szándékú idealizmusával szemben megjósolta a nemzeti mozgalmak veszélyes irányzatát: „előbb a szabadság, azután az uralom.”) Nemcsak optimistább, de előrelátóbb is volt Lloyd George brit miniszterelnök tanácsadója, a későbbi neves politikus, miniszter, Leo Amery. 1918. október 20-án, tehát a Monarchia összeomlásának pillanatában a brit kormány számára készített memorandumában így fogalmazott: „Azoknak a gazdasági és katonai tényezőknek, amelyek a világ jelenlegi állapotában természetes egységgé kovácsolták ezt a térséget [Ausztria-Magyarországot], hosszú távon győzelmeskedniük kell a túlzó nacionalizmus fölött – legyen az német, magyar, szerb, bolgár, cseh –, ami e háború gyökere volt. [...] Közép-Európa különböző nemzetiségei úgy össze vannak keveredve, etnikai határaik annyira alkalmatlanok arra, hogy ténylegesen független szuverén államok határai legyenek, hogy számukra az egyetlen kielégítő és tartósan működőképes politika, ha egyesülnek egy nem-nemzeti szuperállamban. Ennek a szuperállamnak a létrejövetelét késleltethetjük, de meg nem akadályozhatjuk. [...] Ha a Nemzetek Szövetsége a nemzeti elv alapján fog állni, akkor hamarosan épp olyan anomáliává és a haladás gátjává válhat, mint a Szent Szövetség volt a maga idejében.”

A mai megemlékezések súlypontjának tehát arra kellene irányulnia, hogy 1914-ben a mai Európai Unió szép eszméi (a jogállamiság, a nemzetek közötti béke, szolidaritás és gazdasági együttműködés, az egységes gazdasági térség, a munkavállalás szabadsága, az útlevél nélküli utazás, a nemzeti kisebbségek jogainak biztosítása, a szociális jogok kiterjesztése, a közös külpolitika) már jelen voltak, sőt az Osztrák–Magyar Monarchia annyiban meg is előzte a mai EU-t, hogy megvalósult a közös pénz, sőt a közös védelem is. Azt is indokolt hangoztatni, hogy a Monarchia balkáni „imperializmusa” sok pozitív elemet

tartalmazott: az infrastrukturális fejlesztések, elsősorban a vasútépítés révén Romániát, Szerbiát és Bulgáriát bekapcsolta Európa gazdasági vérkeringésébe. Az 1878-as okkupáció után Boszniában kibontakozott a technikai és társadalmi modernizáció, a nemzeti és vallási csoportok közötti méltányosságra törekvő politika mellett. Kállay Béni közös pénzügyminiszter Balkán-politikájára ma is emlékeznek a szaktörténészek, Szarajevóban pedig becsülik az 1918 előtt ott dolgozó magyarokat. Ugyanakkor – az osztrákokkal együtt – nyugodtan lehetünk önkritikusak az akkori Balkán-politika olyan lépéseivel szemben, mint a Szerbia elleni „disznóháború”, de a franciák és oroszok balkáni bajkeveréséről sem kell hallgatni.

Magyar érdek és magyar szerep a júliusi válságban

A többi hadviselővel ellentétben Magyarországnak nem voltak területszerző céljai, sem a háború előtt, sem alatta. Ez nem különösebb érdem, és abból fakadt, hogy az ország lakosságának a fele nem volt magyar, tehát az ország területének megnövelése újabb más nemzetiségűekkel tovább terhelte volna a nemzet hajóját. Amennyiben a háború ellentétes volt nemzeti érdekeinkkel, akkor tehát megkérdésünk nélkül, akarataink ellenére vitt bele bennünket Ausztria vagy a dinasztia? Esetleg Vilmos császár? Európa-szerte igen sokan – nemcsak a vezetők – kitörő örömmel fogadták a háborút, nem is sejtve, milyen szenvedésekkel és mekkora áldozatokkal fog járni. Kétségtelen, hogy Magyarország miniszterelnöke nem akarta ezt a háborút. Azt azonban nem mondhatjuk, hogy Tiszát akarata ellenére kényszerítették bele, amiről tudni lehetett, hogy aligha marad egy jó kis helyi háború, diadalmenet. A 67-es közösügyi törvény alapján a magyar miniszterelnök joga volt „befolyjni” a külpoliti-

kába, és ezt Tisza meg is tette. A magyarok a diplomáciai testületben is jól voltak képviselve, 1914-ben az öt nagykövet közül négy magyar volt, de a háborús döntés szempontjából ennek nem volt jelentősége. A magyar társadalom művelt rétegei – mint a többi hadviselő – kezdetben nagy lelkesedéssel fogadták a háborút, mert az ország területi épségét fenyegető Szerbia legyőzését várták tőle, és azt, hogy Oroszország többé ne támogassa a Magyarországgal szembeni irredenta törekvéseket. De tegyük félre a legendákat. A publikált dokumentumokból egyértelműen megállapítható, hogy a magyar miniszterelnök az uralkodóhoz július 1-jén intézett felségfolyamodványban – a külpolitikai erőviszonyok reális számbavételével – ellenezte a Szerbia elleni háború gondolatát. A július 7-i közös minisztertanácson csak abban az esetben fogadta volna el a háborút, ha Szerbia nem teljesíti a vele szemben támasztott ésszerű követeléseket. Az uralkodó azonban hajlott a leszámolásra, Berchtold külügyminiszter, Bilinski pénzügyminiszter és Krobotin hadügyminiszter, valamint Stürgh osztrák miniszterelnök mind kifejezetten emellett érvelt, II. Vilmos császár pedig egyenesen követelte: „jetz oder nie.” Az azonnali háborús fellépést csak Tisza ellenzése akadályozta meg. 8-án az uralkodóhoz intézett újabb beadványban fejtette ki, hogy háború esetén Románia és Oroszország Szerbia mellé állna, Olaszországra nem számíthatnánk, tehát aligha lehetne győzni. Ha Szerbia együttműködik a merénylet háttere földérítésében, ez diplomáciai győzelem, ha nem enged, úgy erkölcsileg igazolt a háború. A július 14-i újabb közös minisztertanácson azonban Tisza is hozzájárult egy Szerbiához intézendő olyan ultimátumhoz, amelyet aligha fogadhat el, és ez esetben jöhet a háború. Tisza miért változtatta meg az álláspontját – erről számos találgatás látott napvilágot. Engedett az uralkodó akaratának? A hazai háborúpárti közhangulatnak? A német nyomás-

nak? Németország garantálta Románia semlegességét, és elfogadta, hogy Bulgáriát kedvező ajánlatokkal meg kell nyerni, ez oszlatta el Tisza aggályait? Ezek a tényezők mind főnnálltak. A témát újabban vizsgáló magyar történészek, Pritz Pál, ifj. Bertényi Iván és Maruzsa Zoltán – nagyjából egybehangzóan – abban látják a magyarázatot, hogy Németország volt a dualizmus, Magyarország területi integritásának a nélkülözhetetlen külső támogatója, és Tisza nem kockáztatta a háborúpárti Németország támogatásának elvesztését. Ezt nem tagadva én a hazai diplomáciatörténet doyenjének, Diószegi Istvánnak egy majd ötven évvel ezelőtti írására emlékezem, egyetértéssel, miszerint Tiszát arról győzték meg, hogy a két európai szövetségi blokk ellentéte nem fog csökkenni, és az idő az antantnak dolgozik, kivált az orosz stratégiai vasutak kiépülésével. Vagyis pár év múlva az antant legyőzhetetlen lesz, és nem is fog habozni, ha leszámolhat riválisaival, de most még le lehet győzni. Erre Tisza utalt kedves rokonának, Zeyk Margitnak 1914. augusztus 26-án írt levelében: „Az én lelkemben nyomort, szenvedést, pusztulást jelent minden háború, ártatlan vér kiöntését, ártatlan asszonyok és gyermekek szenvedését. Elkésérít, hogy egy ilyen háború intézésében van részem. Bántanak az ovációk, amelyek engemet érnek... Lelkiismeretem nyugodt: már nyakunkon volt a hurok, amellyel, ha most el nem vágjuk, alkalmasabb időben fojtottak volna meg bennünket.” Nem lehet tehát azt állítani, hogy Magyarország és annak miniszterelnöke mindent megtett a háború kitörése ellen, de sem hazánkat, sem annak vezetőjét nem illeti több felelősség a világháborúért, mint a többi hadviselőt. Inkább kevesebb.

A kölcsönös hadüzenetekkel Magyarország politikai elitjének tudatos angolbarátsága és szellemi elitjének franciabarátsága ellenére (az egykori Monarchia többi kilenc nemzetiségével együtt) szembekerült egy terület-

ben, népességben és gazdasági erőben jóval nagyobb szövetséggel. Valóságos csoda, hogy a frontokon az Európa második beteg emberének titulált soknemzetiségű alakulat négy és fél éven át mennyire helytállt. Paradox, hogy ha hamarabb adja föl a harcot, elkerülhette volna végzetét.

Csak a háború előrehaladtával születtek Londonban és Párizsban olyan döntések, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia rovására tett területi ajánlatokkal lehet új országokat bevonni a háborúba. Az 1915-ös londoni titkos szerződéssel Olaszország, az 1916-os bukarestivel pedig Románia kapott ígéretet a Monarchia jelentős részének az annektálására, Bosznia Szerbiához csatolását pedig szövetségesei – mintegy fájdalomdíjul – magától értetődőnek tekintették. Ezek a csonkítások azonban még nem jelentették volna a közép-európai nagyhatalom végét. Miután sem az olasz, sem a román hadba lépés nem hozta meg a remélt győzelmet, a német hadsereg pedig szilárdan tartotta magát francia földön, előtérbe került a gyöngébb láncszemek, mindenekelőtt Németország első számú szövetségeseinek a felszámolása. Ezt a gondolatot a Monarchiából a háború alatt emigrált cseh és horvát politikusok, Masaryk, Benes, Ante Trumbic és Franjo Supilo plántálták az antant vezetői fejébe, néhány szlávbarát brit és francia publicista tevékeny közreműködésével. Ennek folyamatát – kitűnő brit monográfiák fölhasználásával – bemutattam *Az elveszett presztízs* című könyvem 7. fejezetében, valamint a *Magyar Szemle* 2005/5-6. számában megjelent esszémben. Azzal, hogy az antant a Monarchia fölosztásának programját Közép- és Délkelet-Európa „elnyomott” kis nemzeteinek függetlenségi törekvéseivel indokolta, a háborúnak morális jelleget tudott adni. De ha Károly, az ifjú uralkodó, 1917 végén a Genfben tartott titkos tárgyaláson elfogadta volna a különbékére tett brit–francia ajánlatot, akkor a fölosztás programja lekerült volna a napirendről. Lloyd George brit miniszterrel-

nők és Wilson amerikai elnök 1918. január 5-én, illetve 9-én, hadicéljaikat meghirdetve, Ausztria–Magyarország népeinek autonómiája – de nem a felosztás mellett – foglalt állást. Az Oroszországgal 1918. március 3-án megkötött breszti béke után azonban a császár–király elállt a katonailag kétségtelenül nehezen végrehajtható különbéketől, mindent egy lapra, a nyugaton kivívandó német győzelemre tett föl. Ez tette lehetővé az Osztrák–Magyar Monarchia felosztását szorgalmazó irányzat felülkerekedését. Franciaország 1918. június 29-én, Őfelsége Kormányja augusztus 13-án, az Egyesült Államok pedig szeptember 2-án ismerte el a Csehszlovák Nemzeti Tanácsot, mint a jövő csehszlovák kormány letéteményesét. Az Olaszországgal a jövő határokon marakodó délszlávok nem kaptak hasonló nyilatkozatot, de egységüket ugyancsak támogatta az antant.

A gazdaságilag már teljesen kimerült Monarchia 1918. október 4-én Wilson elnök feltételei alapján azonnali fegyverszünetet kért. Bécsnek azonban két hetet kellett várnia arra a válaszra, hogy Wilson 14 pontja már nem aktuális, a csehszlovákok és jugoszlávok maguk jogosultak dönteni jövőjük felől. Ez elég volt a láncreakció, az elszakadási nyilatkozatok megindítására. Az „Új Európa” program formális realizálása az 1919-ben Párizsban összeülő békekonferenciára maradt. A versailles-i Nagy-Trianon palotában Magyarországra kirótt szerződés nemcsak a történelmi Magyar Királyságot osztotta föl öt részre, de annak népei közé az ellentétek, a gyűlölködés Eris-almáját is behajította.

Mára Nyugat-Európában általánossá vált az a fölfogás, hogy szükségtelen és mindkét oldal részéről súlyos hiba, bűn volt a világháború. A belőle, illetve a rossz békékből fakadó II. világháború után az európai integráció jegyében megtörtént a nagy kibékülés. Ennek nyomán a milliós veszteségeket követelő csatákról együtt emlékez-

ILLYÉS GYULA: FÁKLYALÁNG
Bessenyei Ferenc és Máthé Erzsi a próbán
1952. december 11.

nek meg a német és a francia állami vezetők és a katonák, sőt ma már a második világháború áldozatait is együtt gyászolják amerikaiak, britek, franciák és németek. Ideje, hogy így legyen ez Európa keleti felében is.

A Nagy Háború kitörésének 100. évfordulóján – és ez után is – arról kellene beszélnünk, lehetőleg közösen az akkori vesztes osztrákokkal és bolgárokkal, és ha lehet, a velük együtt harcoló, de végül győztesnek nyilvánított csehekkel, szlovákokkal, lengyelekkel, horvátokkal, szer-

bekkel és románokkal is, hogy egészen 1990-ig milyen tragédiákhoz, szenvedésekhez vezetett az 1914-es háborús döntés, és hogy milyen tanulságokat kínál a mai Közép- és Délkelet-Európa számára az egykori Monarchia, ahol a mindennapi életben nemzetiségi béke, többnyelvűség, nemzeti szempontból általában semleges állami adminisztráció volt, és mik voltak a hiányosságok, mi okozott – sok esetben növekvő – feszültségeket. Föl kell idézni a vezetőik és a diplomataik óriási hibáit, ami 1914 nyarán a pusztító lavinát elindította. Emlékeznünk kell a minden harcolót egyformán sújtó szenvedésekre, és az emberi helyállásra, a bajtársiasságra. A régi haza és az egykori Monarchia különféle nyelveken beszélő hős katonái emlékének úgy adózhatunk méltóképp a 100. évfordulón, ha megvalósítjuk azoknak az íróknak, gondolkodóknak és politikusoknak a szándékait, akik a közös veszélyek ellen, a közös célokért próbálták egyesíteni az erőket. Ahogy Kossuth Lajos hirdette meg 150 évvel ezelőtt: „Egység, egyetértés, testvériség magyar, szláv és román között! Íme ez az én legforróbb vágyam, legőszintébb tanácsom! Íme egy mosolygó jövő valamennyiök számára!”

JESZENSZKY GÉZA